

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXVII. évf.

1902. Január—Február.

1-ső füzet.

A vallások története.

Az „Actes du Premier Congrès International d' Histoire des Religions Paris 1900“ első része megjelent, mely az összes üléseken (séances générales) tartott felolvasásokat tartalmazza.¹ Mindenekelőtt a congressus szervező tisztviselőinek s a szervező bizottság tagjainak névsora áll, ezt az ezen congressusra figyelmeztető körlevél követi, aztán a congressus szabályzata következik, ezután a különböző államok szerint azok nevei soroltatnak fel, kik a congressussal részint megjelenésük, részint ülésein tartott szabad előadásaik vagy felolvasásaik által szorosabb érintkezésbe léptek, ilyenek hazánkból Baecher, a rabbi seminarium tanára, Goldziher Ignác s Vámbéry Ármin egyetemi tanárok. Majd a megválasztott tisztviselők névsora következik (bureau du congrès) s a névsorokat bezárja a congressus összes tagjainak névlajstroma.

Ezek után az összes gyűlésekről való jelentések, a fogadások és ünnepségek leírása s az osztály gyűlésekről szóló jelentések következnek. A kötet tartalmának többi tárgya sorrend szerint: 1. Müller Miksa levele. 2. Reville Albert megnyitó beszédje. 3. Bonet-Maury a közoktatásügyi ministerium kiküldöttjének üdvözlő beszéde. 4. A. De Gubernatis beszédje a vallások történetének jövőjéről. 5. Senart „Buddhismus és Yoga“ cz. értekezése. 6. Sabatier A. „a bibliai kritika és a vallások története“. 7. Goldziher Ignác „Islamismus és Parsismus. 8. Goblet d' Alviella „a vallás és erkölcs közt létező történelmi kapocs“. 9. Réville János „a vallások történelme tanításának jelenlegi folyamata“. 10. Marillier „a folk-lore és a vallások tudománya“. 11. Fournier de Flaix „a vallások statisztikája a XIX. évszáz végén“ cz. értekezéseik. 12. Carrol Bonney „a chicagói valláscongressus történeti leírása“ cz. előadása, melylyel a szóban forgó könyv bevégeződik.

¹ Paris Ernest Leroux, éditeur, 1901.

Müller Miksa a congressus elnökéhez intézett levelében magas korára való tekintettel kimentti távollétét. Levelében nagy súlyt fektet a vallástudomány történeti jellegére. Erre nézve Müller teljesen egyezik Réville-el, mindkettőjük munkája *elejétől fogva történeti volt*; a vallások összehasonlító tanulmánya csak is történeti alapon épülhet, ez okból kezdte Müller ide tartozó tanulmányai sorát a Rig-Veda *editio-princeps*-ével, mint az indogermán népek vallásos életének legrégebb, legtisztább s közvetlenebb forrásmunkájával. Müller hibáztatja az angol s amerikai nyelvszokást, mely szerint összehasonlító vallásról s mythológiáról beszélnek, ez épp oly hibás, mintha összehasonlított vagy összehasonlító nyelvekről volna szó összehasonlító nyelvtan helyett, vagy összehasonlító tetemekről beszélnének összehasonlító anatomia helyett. A helyes kifejezés: összehasonlító theologia, de ennél még jobb elnevezés „vallások története“, vagy „vallások történeti összehasonlítása“. „Összehasonlító vallás“ a magyarban is helytelen elnevezés lenne, mert a vallás egymagában mit hasonlítson össze és mihez hasonlítottassék? ezenkívül az illető tudomány tárgya így kifejezve alanyképpen szerepelne. Levele folytatásában azt írja Müller, hogy már is átment a miveltek köztudatába azon tény igazsága, hogy a ki csak egy vallást ismer, egyet sem ismer. Ez állítás közelebbi meghatározás nélkül nem olyan, melyhez kétség ne férne. Hivatkozhatott volna itt a jeles nyelvész egy ezzel teljesen megegyező nyelvészeti tényre is, a mely szerint a ki csak egy nyelvet tud, tudományosan egyet sem tud, mert valamely vallás és valamely nyelv sajátosságai csak úgy tűnnek fel, ha egy más vallással, illetve nyelvvel hasonlítottatnak össze, melyben azok a sajátosságok vagy egyáltalában nem fordulnak elő, vagy, ha megvannak, legalább másképen vannak; az albániaiak névszóik articulusának hátratétele nem tűnik fel, de ez a jelenség ugyancsak feltűnik a görög előtt, ha az ilyenekre figyelmeznünk tud, mert az ő nyelvében az articulus a névszónak elébe tétetik. Hanem azért az, a mit Müller M. nem mond, pedig ide tartozó dolog, szintén köztudomásu tény, t. i. annak igazsága, hogy a ki csak egy vallást ismer, attól jobban lehet áthatva, mintha azonkívül akárhány vallást ismerne, s az egy nyelvet beszélő annak szókinését s alakgazdagságát gyakorlatilag jobban ismerheti, mint a sok nyelvet beszélő, de a mit nem ismer, ha csak egy nyelvet tud, az a nyelv-alakot kitevő részek jelentősége, azoknak a szótőre s egymásra gyakorolt hangtani s értelmileg gyakorolt befolyása. A vallás épp úgy

különbözik a vallás tudománytól, mint a nyelv a nyelvészettől; az előbbi gyakorlat, az utóbbi elmélet, az élő vallásnak az élő nyelv felel meg, míg a vallástudomány épp úgy, mint a nyelvészet, abstractio. Végül azt írja Müller M. szóban forgó levelében, hogy a vallásnak nincs szüksége se templomokra, se papokra s hogy az a szegény számójél asszony, a ki korán reggel kilép sátrából s meghajlik a felkelő nap előtt s így szól hozzá: „a mikor felkelsz, én is felkelek ágyamból, s a mikor lenyugszol, én is alvásra hajtom fejeimet“, a vallásos érzéssel épp úgy felruházott, mint az az öreg szerecsen Afrika nyugati partján, a ki fetisse (*feitiças*) előtt imádkozik, a melylyel valamely ünnepélyes alkalommal ajándékozott meg s a melyhez előbb nem imádkozott, vagy mint a veresbőrű czölöpje előtt, a melyre ősei *totem*-je vagy neve van kifestve, vagy bárki más. A vallás ezek egyikénél sem szűkölködik. De hit és hit közt, vallás és vallás közt felettébb nagy a különbség! Pál így ír Timotheushoz második levelében: „a haszontalan dolgok felől való kiáltásokat megtiltsad“ (2, 16.) s a Példabeszédek XIV. részének 15. versében e szavakat olvassuk: „A bolond hiszen minden dolognak stb“. Ez azonban lényegileg nem ezáfolja meg Müller M. tételét. A vallások értéke épp annyira különböző, mint a számok értéke a végtelen kevéstől a végtelen sok fogalmáig.

Réville Albert elnöki megnyitó beszéde nagy jelentőséggel bír. Azon kezdi, hogy a vallások története az emberiség általános történetének egyik ága. Minden élő lénynek két indító oka, rugója van, az egyik az élet, a másik a boldogság indoka; az élőlény élni akar s boldogan akar élni. A boldogságról a fogalmak különbözők, mindenki a maga vágyai szerint akar boldogulni s lehet, hogy a mit az egyik boldogságnak tart, az a másik szemében mint annak ellenkezője tűnik fel. Ha az ember e két indok felett mélyebben elmélkedik, észre fogja venni, hogy ez a kettő voltaképpen egy; a valódi s képzelt boldogságnak minden változékossága utoljára is az élet hatályosságára szolgál s a boldogság az értelmi s anyagi erőknél gyakorlásában, felhasználásában áll: mind az, a mi ezek működését fokozza, a boldogságot gyarapítja s ellenkezőleg ezen működés mindennemű megakadályoztatása a boldogságot esőkenti. Ennélfogva a legnagyobb boldogság abban áll, ha valaki azon czél elérésére munkás, mely őt legjobban vonzza s leginkább gyönyörködteti, tehát a boldogság a hatályosult életről való öntudatban rejlik. A képzelt boldogság végzetes csalódás lehet, de azért ez

sem más, mint az egyéni élet hatályosulására való törekedés. A legtisztább boldogság az, melyet az ember az önzés legyőzésével kötelességei teljesítésében ér el, de igen tiszta boldogság rejlik a műélvezetben is, a mely által az egyéni élet gyarapodik, sőt ha mondani lehet, megkettőztetik. Mi a történelem? Ez az emberiség nagy drámájának előadása, egy ezer különböző felvonásu dráma előadása, a melyben a vígjáték a szomorujátékkal szünetlenül összevegyül, a mely minduntalan reánk vonatkozni látszik s mintha azt mondaná *Tua res agitur!* „rólád van szó“. A történeletről szólva szépen mondja Reville, hogy tanulmánya az élet hatályosítására, tehát közvetve a boldogság elnyerésére szolgál, mert általa egyéni életünket meg bővítjük, gyarapítjuk rég elmúlt idők és eltűnt nemzetségek izgalmival, örömeivel, félelmeivel; mintha újból élők a múlt időket, sőt bizonyos határok közt, melyeket az okosság von meg, a történet világánál bepillantathatunk a jövődő homályába is s azokra, miket titkos mélységei eltakarnak. A jelenkor felettébb kedvez a történelmi tanulmányoknak; úgy az egyes tudományokat, mint művészeteket szeretjük történelmi szempontokból kiindulva geneticus fejlődésük változati fokai szerint tárgyalni, így a mértan és számtan, az orvosi tudomány, a csillagászat története stb. mind igen vonzó tárgyak a XIX. évszáz végszakának mivel olvasó közönségére nézt. A kiállításokon, legyenek azok hazaiak vagy nemzetköziak, általánosan szólva a retrospektív kiállítás bir a legnagyobb vonzó erővel a nagyközönségre. A modern művészetben a a historiai mozzanat szem előtt tartandó; szeretjük, hogy épületeink valamelyes történelmi styl szerint épültek legyenek, hogy butor-zatunk bizonyos stylben készült legyen, így p. o. gótszerűen. A nagy történelmi egész mivélésére egyes ember nem vállalkozhatik, ha valahol, úgy ezen a téren csakis a különleges munka vezethet célra. E szükségessé vált különleges munkára való tekintettel s a jelenkor történetmivélő irányzatának megfelelőleg fejlődött ki a vallások története valóságos tudománnyá, mely immár méltóan sorakozik a többi tudományághoz s a párizsi világkiállítás a XIX. évszáz végén nagyon hiányos lett volna, ha ez az új tudomány ezen képviséletlenül maradt volna. Voltak már a régibb időkben is olyanok, kik a vallások történetével foglalkoztak, de a mód-szeres tárgyalás a XIX. évszáz előtt teljesen hiányzott, s nem foglalkoztak vele csupán magáért, hanem mindig valamely rajta kívül álló célért, lett légyen az politikai, egyházi, felekezeti vagy

bármely más lényegileg vele össze nem függő czélzat, és az ilyen munkák nagyon hézagosak voltak s tudományos érték nélkül szütkülködők. Azonban e kezdeményezők munkáját nem szabad nagyon lenéznünk, mert a vallástörténet ezzel kezdődik. Bellarminus Róbertnek (szül. 1542-ben Monte-Pulciano-ban) *opus controversiarum s de Scriptoribus Ecclesiasticis* ezimű művei, Bossuet *Discours sur l'Histoire universelle* ezimű műve s czáfolóinak iratai most is figyelemre méltók. Mind ezen munkák szerzői nem is gyanították, hogy a historiai szempont elfogadása minő nagy változatot fog létrehozni ezen a téren s hogy a vallástörténet egy későbbi változati fokon nem fogja a vallást csupán csak egy bizonyos alakulása szerint tárgyalni, mint egy népfajnak vagy egy hitfelekezetnek kiváltságát, szabadalmát, hanem mint az emberiség egy nagy tényét, mely évszázados evolúciójához bensőképpen fűződik s vele összeelegyedik és annyira lényeges az emberfajok és népek összéletében, hogy az, ki mai időben az emberiség e nagy tényét nem ismeri, meg nem értheti a népek életerejének mozdulati tüneteit, ama mozgató erőket, melyek a népeket czéljaik felé hajtják, felforgatják, veszélybe döntik, egyesítik vagy szétválasztják, meggyengítik vagy újáteremtik. A vallások történetéről irt régibb munkák feltűnő hézagosságát eléggé kimagyarázza az akkori idők geographiai, ethnographiai s nyelvészeti ismereteinek fogyatékos volta. A földrajzi látkör ugyan a keresztes háborúk s a XV. évszáz felfedező hajózásai óta mind távolabbra határoltatott, mindazonáltal a távoli világrészek akkori geographiája inkább csak a körvonalok és tengerpartok ismeretéből állott s az ezen belül eső mérhetlennék tetsző területek nem az egyes tartományok vagy népek neveivel, hanem *Terra incognita* „ismeretlen földrész“ felirással jeleltettek. Az akkori nyelvészet még csak kevés nyelv ismeretével rendelkezett s azokat is a héberből igyekezett kimagyarázni; az akkori néprajz pedig nem a létező viszonyok pontos leírását nyújtotta, hanem csodás és csodával határos elbeszélésekre szoritkozott. Sok, igen sok kellett arra, hogy azok az előfeltételek meglegyenek, melyek nélkül a vallások története mint szoros értelemben vett tudomány el nem képzelhető, elérhetetlen lett volna. Vico alapgondolatának egy évszáznál kellett tovább várni, míg értékét megismerték. Szükség volt egy Montesquieu éles elméjére, Herder költői képzeletére, Leibnitz bölesészetére, azon szellemi felszabadulásra, melyet a XVIII. évszáz nyilvánított ki (Réville A. szavai!), Anquetil Duperron s verseny-

társai felfedezéseire, a benzés rend fáradságot nem ismerő kutatásaira, a bibliai kritikára, a mit aztán a többi vallás irott emlékeinek bírálati méltatása követett azon sorrendben, a melyben a nyugati tudósok ez iratokkal megismerkedtek, az összehasonlító nyelvészetnek nagy türelmet és éles elmét igénylő studiumára s a legelmáradottabb vadnépek igen kezdetleges hiedelmeinek figyelmes és mély értelmű taglalására, elemzésére, Hegel bölcészetére, melynek a folytonosságról s az evolúcióról szóló tana a természettudományok terén, de másutt is, oly nagy mértékben előbbre vitte a tudást. Mind ezekre és még sok másra volt szükség, hogy belássuk annak igazságát, hogy az emberi életnek minden nyilvánulásai történettel bírnak, s hogy a vallás erre nézve különbséget nem tesz, és hogy mindezek értéke azon egy feltétel mellett lesz meghatározhatóvá, ha történeti fejlődésüket ismerjük. Ennyi előzmény után végre sikerült Müller Ottfriednek, Müller Miksának, Quinet Edgarnak s Renan Ernőnek, hogy csak a leghiresebbek említettessenek, amaz új tudomány alapjait megvetni, melyet vallások történelmének nevezünk s nagy munkájukat üdvözték a felvilágosultak s komolyan gondolkodni tudók s ez értelmi előkészületek után a vallások történetének a szó modern értelmében immár létre kellett jönni s létre is jött különleges tanulmányokra oszolva a népfajok, miveltségek s ama változati fokok szerint, melyek az emberi elme évszázados fejlődésének mintegy útjelölői. Kétféle ellenáramlattal kellett az új tudománynak megküzdnie, nem szólva azokról a nehézségekről, melyek a vele foglalkozó elé tolultak. Az egyik áramlat az a dogmatikus szellem volt, mely a hit dolgaiban mind azt, a mi saját körén kívül esik, ördögi inspirációnak, az ördög incselkedésének s oly veszélyes tévtanoknak tartja, a melyekkel való foglalkozás vétkes cselekedet, ha nem azért történnek, hogy a tévtanok megezáftasának általa. A másik az a tagadó irányzat, mely a XVIII. évszáz eszméinek egymással való összeütközéséből támadt, s a mely szerint a vallás nem komoly tárgya az elmének s nem érdemes arra, hogy vele egy perezig is foglalkozzunk. E két áramlattal küzdve szilárdult meg s nevedett nagyra a vallástörténet s vivta ki helyét a jelenkori tudományok közt. Kezdetben sokan azok közül is, kik a vallástörténet iránt nem viseltettek ellenszenves indulattal, ezt egy szűkkörű, könnyen kimerithető tudománynak tartották. Mikor Réville már több mint húsz esztendeje, a vallások története tanárának neveztetett ki a Collège de France-ba, sokan voltak, iránta jó akarattal

viseltető kiválóan mivelt ismerősei közül, a kik e kineveztetést jó indulatu aggodalommal fogadták s bizalmasan megkérdezték tőle, hogy két, vagy három, vagy mondjuk négy év múlva mi ujat fog mondhatni s nagy volt esodálkozásuk, a mikor R. erre azt felelte, hogy oly sok a mondani való, hogy ő inkább attól fél, hogy ha még oly hosszúra is nyulnék élete, távolról sem lesz elég arra, hogy mindent elmondjon. Nem sokára ezután a Quinet-museum felépült Párizs egyik piacznán s a Sorbonne-ban az *École des Hautes-Études* egyik osztálya arra a czélra nyílt meg, hogy abban a vallások történetének egyes nagy forrásmunkái magyaráztassanak. A vallások története bebizonyította életrealóságát s ezzel együtt jogsultságát azzal a legmeggyőzőbb bizonyítékkal, hogy előhalad, nőten nő és mind szebben fejlődik a tudományos igazság napfényének befolyása alatt. Az, a mi legtöbbet tett örvendetes kifejlődésére, nyilván az volt, hogy magából élt s magának élt, távol tartotta magát azoktól a vitáktól, melyekért az egyik *lustrum* szenvedélyesen háborog és hevül, a reá következő *lustrum* pedig már irántok érdektelen. A vallások története csak is a maga elé kitűzött czél felé törekedik, megkülönböztetve a vallást *magában véve* (*per se*) a vallásoktól, a vallásos lélek mindennemű megnyilatkozásainak viszonyos értékét elismeri, felismerve azok lényegét a legdurvább és gyermekibb alakulásaikban is, a költészet szin pompáját szórva az emberi nem reánk maradt régiségeire és a korszakok felelegyült pora által elfedett hiedelmeire a rég eltűnt évszázaknak. Ez a tudomány az, mely megtanít a türelmességre, a mi hitünktől különböző hiedelmekkel szemben, az elme látkörét kiszélesítve, s másfelül ez a tudomány az, mely a *magában vett* vallást elvontan a vallásoktól az úgynevezett felvilágosultak kicsinylő gáncai ellenére méltóképpen felmagasztalja, azok gáncai ellenére, kik a vallást a különleges vallásoktól nem tudják megkülönböztetni. Ez a történeti disciplina ápolója, felvilágosítója s talán helyreigazítója is lehet a theológiának, de azt sajátos birodalmából száműzni, helyéről kiszorítani nem akarja (s hozzá tehetjük, nem is tudná). Szerényen jegyzi meg Réville, hogy ő és társai a munkában olyanok, mint a bányamunkások, feltűnés nélkül dolgoznak, de folytonosan; szerény bányászok, de a bánya rejtekeiből aranyérezet hoznak fel.

Evangelium és Krisztustan.

Harnack könyvéből.¹

Minő állást foglalt el Jézus az ő küldetésére nézve, minek akart maga tekintetni? Ennek vizsgálása ama sokat vitatott kérdések széles mezejére vezet, melyek az egész egyháztörténelemre kiterjednek az első százévtől a jelenkorig. Egy kis eltérésért a keresztények megtagadják az egymásközi testvéri közösséget, ezereket bántalmaznak, ezereket kárhoznak, lánczba vernek és megölnék. Iszonyatos történelem. A Krisztustan mezején az emberek vallási tanaikat félelmes fegyverekké élesítették, félelmet és rettegést terjesztettek. És ez még ma is így van. A Krisztustant úgy tárgyalják, mintha az evangelium semmi más kérdésnek a tárgyalását nem kívánná és az a fanatizmus, mely azt követi, ma is éppen úgy meg van. Hogy egy ilyen történelmi teher a kérdést elnyomja, a pártoknak kiszolgáltatja és elsötétíti – ki csodálkoznék azon? És mégis, a ki elfogulatlanul vizsgálódik az evangeliumi iratokban, arra nézve a Jézus saját bizonyágtételének kérdése nem megoldhatatlan.

Mielőtt azonban Jézus saját bizonyágtételét vizsgálónk, meg kell állapítani két főpontot. Először azt, hogy Jézus a személyére nézve semmi más hitet nem kívánt, arra nézve semmi más hozzáadást nem akart, mint a mi az ő parancsolatainak a megtartásában foglaltatik. Még a negyedik evangeliumban is, mely a Jézus személyét az evangelium felett annyiszor kiemeli, tisztán ki van fejezve e gondolat: „Ha engemet szerettek, az én parancsolataimat megtartásátok.” Még pályája folyamán tapasztalnia kellett, hogy némelyek tisztelik, sőt biznak benne, de beszédének tartalmával nem törődnek. Ezeknek kiáltotta amaz intő szót: „Nem mindenki, a ki ezt mondja: Uram! Uram! megyen bé a mennyeknek országába, hanem a ki cselekszi az én atyámnak akaratját.” Az tehát egészen

¹ Das Wesen des Christentums. Sechzehn Vorlesungen an der Universität Berlin gehalten Von Adolf Harnack. Leipzig, 1901.